

ΕΝΙΣΤΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΣΕ ΔΥΪΣΤΙΚΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΣΧΗΜΑΤΑ

Εισαγωγή

Ἐάν ἀφαιρεθοῦν ἀπὸ τὴν ἱστορία οἱ ἐκδηλώσεις φιλοσοφίας, τέχνης καθὼς καὶ τὰ τεχνολογικὰ ἐπιτεύγματα, αὐτὸ πού θὰ μείνει, δὲν θὰ εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ συγκρούσεις μεταξὺ ἀνθρώπων, πόλεων καὶ κρατῶν, πού παλεύουν νὰ ἐπικρατήσουν. Κατὰ κανόνα, ἡ κατάσταση τῆς σύγκρουσης δὲν ἀποτελεῖ ζητούμενο ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ἐνδεχομένως καὶ λόγῳ τοῦ προσωπικοῦ κινδύνου πού κάθε φορὰ κρύβει. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, πολλοὶ ἔχουν ἐκφράσει ἀπόψεις, πού ἀποσκοποῦν στὴν ἐξουδετέρωση αὐτῶν τῶν συγκρούσεων. Ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ κλασικὴ διατύπωση τοῦ Πλάτωνα, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία, ἐφ' ὅσον δὲν φιλοσοφήσουν οἱ βασιλεῖς ἢ ἐὰν δὲν κυβερνήσουν οἱ φιλόσοφοι, τότε δὲν θὰ σταματήσουν οἱ ταραχές, πού ταλανίζουν τὶς πόλεις¹.

Ὁ λόγος στήριξης αὐτῆς τῆς ἐκδοχῆς, μπορεῖ νὰ προσδιορισθεῖ ἀπὸ τὸ κατ' ἐξοχὴν γνώρισμα ἑνὸς πραγματικοῦ φιλοσόφου. Αὐτὸ συνίσταται στὴν ἀποδοχὴ τῆς ἄλλης διδασκαλίας. Παρὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐξαιρέσεων, ὅπως αὐτῆς τῆς μνημειώδους ἀντιπαράθεσης ἀνάμεσα στὸν Wittgenstein καὶ τὸν Popper στὴ Λέσχη Ἠθικῆς Ἐπιστήμης τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cambridge, δὲν συνηθίζεται ἡ διαμάχη μεταξὺ μεγάλων φιλοσόφων, νὰ τείνει στὴν ἐξόντωση τοῦ ἄλλου, πού ἔχει ἀντίθετη γνώμη². Ὅποιος, δηλαδή, ὑποστηρίζει κάποιες φιλοσοφικὲς θεωρήσεις, δὲν ἐκλαμβάνει τὸν ἄλλο ὡς ἐχθρό του, ἀκόμη καὶ ὅταν αὐτὸς ἀσκεῖ κριτικὴ στὸ ἔργο του. Σὲ γενικὲς γραμμὲς μάλιστα, ἐπιζητεῖται ἡ καλόπιστη κριτικὴ, θεωρούμενη ὡς ἐποικοδομητικὴ.

Αὕτὴ πάντως ἡ ἐξαίρεση, ὡς ἐξαίρεση, δὲν κάνει κάτι ἄλλο, παρὰ νὰ ἐπιβεβαιώνει τὸν κανόνα, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο, οἱ ἀντίθετες φιλοσοφίες δὲν θεωροῦνται ἀπὸ ὅσους τὶς ἀκολουθοῦν, ὡς ἀντικείμενα πρὸς ἐξόντωση. Ἄν μάλιστα, ἐστιασθεῖ ἡ προσοχὴ στὴ διαδοχὴ τῶν φιλοσόφων, εἶναι εὐκόλο νὰ διαπιστωθεῖ πὼς κάθε ἐπόμενος δὲν ταυτίζεται πλήρως μὲ τὸν προηγούμενο, χωρὶς αὐτὸ νὰ συνιστᾷ μάλιστα κίνδυνο ἢ ἀφορμὴ γιὰ τὴ διαγραφὴ του.

1. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Πολιτ.*, Ε', 473bd.

2. Ὁ Wittgenstein ὑποστήριζε σχετικᾶ, ὅτι «οἱ κακοὶ φιλόσοφοι εἶναι σὰν τοὺς ἀνήθικους ἐκμεταλλευτὲς, πού νοικιάζουν τρῶγλες σὲ ἀπόρους. Δικὴ μου δουλειὰ εἶναι νὰ τοὺς κλείσω τὴν ἐπιχείρηση», D. EDMONDS & J. EIDINOW, *Ἡ ὁργὴ τοῦ Βιττγκενστάιν*, Ἐκδόσεις Πατάκη, 2002, σ. 216.

Κατά συνέπεια, ὀρθῶς προτείνεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, πὼς ἐὰν δὲν ὑπάρχει φιλοσοφικὴ θεώρηση τῶν πραγμάτων ἀπὸ ἐκείνους ποὺ κυβερνοῦν, δὲν πρόκειται νὰ τελειώσουν οἱ ταραχές. Στὸ πλαίσιο αὐτό, τῆς δυνατότητας δηλαδὴ ταυτόχρονης παρουσίας δυὸ ἀντίθετων καταστάσεων, ἐστιάζεται ἡ ἀνάλυση ποὺ ἀκολουθεῖ. Ὑποστηρίζεται, ὅτι ἐφ' ὅσον οἱ ἀντιθέσεις μένουν ἢ μία ἀπέναντι ἀπὸ τὴν ἄλλη, χωρὶς δηλαδὴ νὰ ἐπιζητεῖται ἡ καταστροφή τῆς ἄλλης, τὰ πράγματα ἀκολουθοῦν ὁμαλὴ πορεία. Ἡ ὑπαρξὴ ἐνὸς δυαδικοῦ συστήματος, δηλαδὴ ἡ παρουσία δυὸ πόλων, δὲν συνιστᾷ ἀφ' ἑαυτῆς αἴτιο σύγκρουσης. Ἀντίθετα, ἡ σύγκρουση ἐπακολουθεῖ, ὅταν, σὲ ἓνα δυιστικὸ σύστημα, ἡ μία ἀπὸ τίς δυὸ ἀντιθέσεις ἀντιμετωπίζει τὴν ἄλλη ὡς ἐπικίνδυνο ἀντίπαλο καὶ ἐπιδιώξει τὴν ἐπικράτηση μέσα ἀπὸ μία καθαρὰ ἐνιστικὴ ἀντίληψη. Ἡ συχνὴ παρουσία τέτοιων ἀνταγωνιστικῶν τάσεων στὸ κοινωνικὸ πεδίο, παρέχει τὴν ἀφορμὴ συγγραφῆς τοῦ παρόντος ἀρθροῦ τὸ ὁποῖο ἐξετάζει τὴν ἐνιστικὴ συμπεριφορὰ σὲ δυϊστικὰ κοινωνικὰ σχήματα.

Ἐπισκόπηση

Ἡ ὑπαρξὴ τῶν δυαδικῶν συστημάτων, ὅπως ἀρχικῶς ἐμφανίσθηκαν στὸν ἐλληνικὸ χῶρο, στηρίζεται στὴν ἀντίληψη ὅτι οἱ δυὸ ἀρχές, πρέπει ὄχι μόνο νὰ εἶναι διακεκομμένες, ἀλλὰ καὶ νὰ μένουν ἔτσι, διαφορετικὰ ἢ θὰ ταυτίζονται ἢ θὰ ἀλληλοεξοντώνονται. Ἐξ αἰτίας λοιπὸν τοῦ γεγονότος, ὅτι, πρέπει νὰ ὑπάρχουν ὡς διακεκομμένες, ἡ μία ἀπὸ αὐτὲς εἶναι ἡ ἐνεργητικὴ καὶ ἡ ἄλλη εἶναι ἡ παθητικὴ. Ὅπως διδάσκει ἓνας ἀπὸ τοὺς πρώτους δυϊστές, ὁ Πυθαγόρας, ἡ μονάδα καὶ ἡ δυάδα, οἱ ἀρχικὲς δηλαδὴ καταστάσεις δροῦσαν μὲν ἀπὸ κοινοῦ, πλὴν ὁμως ἡ κάθε μία διέθετε σαφῶς ὁρισμένο περιεχόμενο καὶ ἀντίστοιχη ποιότητα³. Ἡ μονάδα ταυτιζόταν μὲ τὸ Θεὸ καὶ ἡ δυάδα μὲ τὴν ὕλη, χωρὶς, ὁμως νὰ ὑπάρχει σύγκρουση μεταξὺ τῶν δυό. Ἔτσι καὶ σὲ ἄλλες δυϊστικὲς καταστάσεις ὅπως στὴν ἡμέρα καὶ τὴν νύχτα, στὸ ἄσπρο καὶ τὸ μαῦρο δὲν ὑπάρχει σύγκρουση, ἀλλὰ συνύπαρξη στὴν διαδοχὴ τῶν γεγονότων. Ἀντίστοιχα οἱ Στωικοί, ποὺ ἀποδέχτηκαν αὐτὸν τὸν διαχωρισμὸ ἰσχυρίζονταν ἐπίσης, πὼς ἡ μία ἀπὸ τίς δυὸ ἀρχές εἶναι ἡ δρώσα δύναμη καὶ ἡ ἄλλη ἡ πάσχουσα⁴. Χωρὶς νὰ γίνῃ εἰδικότερος λόγος γιὰ τὸ ποιὸν τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης, ἀρκεῖ νὰ λεχθεῖ καὶ νὰ κατανοηθεῖ πὼς οἱ δυὸ ἀρχές, ἐφ' ὅσον δὲν συνεργάζονται, συνυπάρχουν. Γιὰ τοὺς μὲν Πυθαγόρειους, ἡ συνύπαρξη εἶναι μόνιμη, γιὰ δὲ τοὺς Στωικούς, ἡ συνύπαρξη ἀφορᾷ στὸ διάστημα μεταξὺ ἐκφυρώσεων⁵.

Σὲ ἐποχές, ὁμως, κατὰ τίς ὁποῖες ἡ φιλοσοφία ἀποδεχόταν ἐν μέρει

3. ΔΙΟΓΕΝΟΥΣ ΛΑΕΡΤΙΟΥ, *Βίων*, VIII, 25.

4. SVF II, 111, 9.

5. SVF II, 184, 6-14.

μυστηριακές δοξασίες, παρουσιάστηκε ένας δυϊσμός, ο οποίος διακρίνεται από τους προηγούμενους, λόγω της παραδοχής αιώνιας πάλης μεταξύ των δυο αρχών. Πρόκειται για τη λεγόμενη μανιχαϊκή διδασκαλία. Σε αυτήν, οι αρχές διακρίνονται από την ποιότητα των πράξεών τους, αφού ή μία αντιπροσωπεύει το καλό και ή άλλη το κακό. Αποτέλεσμα αυτής της διάκρισης είναι, ότι ή παρουσία της διαπάλης ανάμεσα στις δυο είναι συνεχής⁶. Η επίδραση του μανιχαϊσμού στη Δύση αρχίζει από τις καταστατικές αρχές της δυτικής φιλοσοφικής προσέγγισης των πραγμάτων, αρχής γενομένης από τον Αύγουστινο. Από αυτόν, ή μανιχαϊκή προσέγγιση διαδόθηκε και μάλιστα είχε μεγάλη επίδραση, δεδομένου ότι ή αντίληψη για την δυαρχική πραγματικότητα, ή δυαδικότητα δηλαδή του καλού και του κακού, διέπει, κατά την αντίληψη του δυτικού κόσμου, τα ανθρώπινα πράγματα και επιβιώνει έως τη σημερινή πραγματικότητα. Η διάκριση του κόσμου σε ανατολικό και δυτικό ή ανεπτυγμένο και αναπτυσσόμενο και ή αποδοχή της μεταξύ τους σύγκρουσης, υπακούει σε αυτή την έκδοχή.

Εύκολα διαπιστώνεται, πώς, σε οποιοδήποτε σύνολο, όταν μία μονάδα ξεχωρίσει από αυτό, ακολουθεί ο απαξιωτικός χαρακτηρισμός του συνόλου προς αυτήν. Ακριβώς για τον λόγο αυτό ή περαιτέρω ανάλυση θα στραφεί στις καταστάσεις εκείνες, όπου παρουσιάζεται ή κατάρρευση της ισορροπίας, λόγω της επικράτησης της συγκρουσιακής έκδοχης. Αυτή ή εικόνα παρουσιάζεται σε οικογένειες, όπου όσους τα άτομα, αλλά και σε πόλεις, όπου ενεργούν οικογένειες ή συνοικίες. Το ίδιο γίνεται και σε κράτη ή σε συνασπισμό κρατών, αφού όσοι μένουν έξω από το καθοριζόμενο πλαίσιο, αποτιμώνται αρνητικά. Γαμίζονται δηλαδή με το κακό. Δημιουργείται επομένως, ή αναγκαία συνθήκη της συστράτευσης έναντίον τους, αφού ή παρουσία των χαρακτηρισμένων κακών συνιστά δεδομένη απειλή για την ύπαρξη και ευημερία των καλών.

Η Οικογένεια

Ένας χώρος στον οποίο θα μπορούσε καλόπιστα να δεχθεί ο καθένας ότι δεν πρέπει να υπάρχει ανταγωνισμός είναι ή οικογένεια. Και όντως κατά κανόνα έτσι συμβαίνει, αφού μέσα σε αυτό το κύτταρο της κοινωνίας, αναπτύσσονται ισχυροί δεσμοί, όπως είναι οι αδελφικοί. Ωστόσο ή αρχετυπική εικόνα της αδελφοκτονίας, σημαδεύει ανεξίτηλα την ανθρώπινη πορεία. Εκεί, πού, κανονικά, έπρεπε να υπάρχει συνεργασία, εμφανίζεται ο ανταγωνισμός με αποτέλεσμα την εξόντωση του άλλου, έπειδή ακριβώς, από την στιγμή που θα χαρακτηριστεί ως άλλος, θεωρείται επικίνδυνος.

6. R. REITZENSTEIN, Eine Wertlose und eine wertlose Überlieferung über dem manichäismus, Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, *Phil. Hist. Klasse*, 1931, σσ. 28-58.

“Όπως φαίνεται, ἐπειδὴ δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ πρυτανεύσει ἡ ἐμπιστοσύνη, χρειάστηκε, προκειμένου νὰ ὑπάρξει πρόοδος στὶς κοινωνικὲς σχέσεις, νὰ γίνεи ἐπὶ κλήση καὶ τονισμὸς ὁρισμένων ἀρχῶν, οἱ ὁποῖες βοηθοῦν στὴν ἐξάλειψη τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Οἱ παράγοντες οἱ ὁποῖοι ἀναπτύχθηκαν, θεωρήθηκε ὅτι γιὰ νὰ συντελοῦν στὴν ἀπαλοιφή τῶν “ἀδελφοκτόνων” τάσεων, πρέπει νὰ ἐστιάζονται στὴ σειρά τῆς γεννήσεως, ἀλλὰ κυρίως στοὺς δεσμοὺς αἵματος.

“Όσον ἀφορᾷ στὸ ζήτημα τῆς χρονολογικῆς κατάταξης, μπορεῖ κανεῖς νὰ ἰσχυρισθεῖ, στὴν περίπτωση βεβαίως τῆς ἀποδοχῆς της, ὅτι λειτουργεῖ ὄντως θετικὰ παρὰ ἀρνητικὰ γιὰ τὴν ἔνταξη τῶν νέων στὴν κοινωνία. Ἡ κατάταξη δηλαδὴ πὺν παρέχει μία εἰκόνα διάκρισης καὶ διαφορετικότητας, χρησιμεύει ὡς προεισαγωγή στὴν κοινωνία, στὴν ὁποία βεβαίως ὑπάρχουν διακριτοὶ ρόλοι. Ὁ λόγος τοῦ ἰσχυρισμοῦ ἐδράζεται δηλαδὴ ἀκριβῶς στὸ ὅτι, ὡς ἀδελφοί, συνδέονται μὲ τὴν ἔννοια τῆς σειράς ἐμφάνισης. Εἶναι γνωστὸ, ὅτι τὸ πρῶτο παιδί ἔχει περισσότερα “δικαιώματα” ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα στὴν σειρά. Αὐτὴ ἡ παραδοχὴ ἐφαρμόζεται σχεδὸν σὲ ὅλο τὸ φάσμα τῶν κοινωνιῶν, μὲ κορυφαία ἐκδήλωση στὶς κληρονομικὲς κατὰ διαδοχὴ ἐξουσίες. Τὸ δεύτερο καὶ τὸ τρίτο παιδί περιορίζεται σὲ ἀντίστοιχο δεύτερο καὶ τρίτο ρόλο. Κατὰ τὴν ἔννοια αὐτὴ ἡ χρονολογικὴ σειρά τῆς γεννήσεως τῶν παιδιῶν λειτουργεῖ ἀποτρεπτικὰ στὶς ἀνταγωνιστικὲς τάσεις. Εἶναι προφανές, ὅτι αὐτὸς πὺν θὰ ἔχει μάθει νὰ σέβεται τὸν ἄλλον, μέσα στὴν οἰκογένειά του, θὰ ἔχει πολλὲς πιθανότητες νὰ παρουσιάζει ἰσὰ διαγωγή καὶ ἐναντὶ τῶν συγγενῶν, ἀλλὰ καὶ στὶς σχέσεις του μὲ τοὺς ἄλλους συμπολίτες. Ἀκόμη περισσότερο, ὅπως διασώζει ὁ Στοβαῖος, εἶχε υποστηριχθεῖ ἀπὸ τὸν Σόλωνα πῶς “ἂν μάθεις νὰ ὑπακοῦς, θὰ μπορεῖς καὶ νὰ κυβερνήσεις”⁷.

Ἀσφαλῶς, ἡ σειρά τῆς γεννήσεως δὲν ἐξετάζεται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι μεταξὺ τῶν παιδιῶν ὑπάρχει ὁ δεσμὸς αἵματος, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει βεβαίως συγκεκριμένη φορὰ. Κατὰ τὴν ἔννοια αὐτὴ, ὁ δεύτερος, δὲν αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ ὑπακούσει στὸν πρῶτο, ἀλλὰ, παραφράζοντας τὸν Saint Simon, καθένας, ἀνάλογα μὲ τὰ προσόντα του καὶ τὶς ἱκανότητές του ἔρχεται ἀρωγὸς στὶς ἀνάγκες τῶν ἄλλων. Κατὰ συνέπεια, ἡ ὑπεροχὴ δὲν ἀφορᾷ πλέον στὴν ἐξουδετέρωση, ἀλλὰ στὴ βοήθεια τῶν ἄλλων πὺν ἔχουν ἀνάγκη. Ἔτσι, ὁ δυνατός, ὁ ἔξυπνος, ὁ γνώστης ὁρισμένων πραγμάτων, δὲν ἀσκεῖ τὴν ὑπεροχὴ του γιὰ τὸ ἴδιο ὄφελος, ἀλλὰ, γιὰ νὰ βοηθήσει ἐκείνους μὲ τοὺς ὁποῖους συνδέεται μὲ δεσμοὺς αἵματος, στὴν περίπτωση πὺν τὰ ἄλλα ἀδελφία στεροῦνται ὁρισμένων δεξιοτήτων.

Ἔτσι λοιπόν, κάτω ἀπὸ αὐτὲς τὶς συνθήκες, αὐτὸς πὺν βρίσκεται στὴ μία ἀπὸ τὶς δυὸ ἐστίες τὸ δυῖσμοῦ, δὲν βλέπει τοὺς ἄλλους ἢ τὸν ἄλλο σὰν ἀντίπαλο, τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ ἐξοντώσει, ἀλλὰ σὰν ἐκείνον πὺν ἔ-

7. DK 10[73a]β,10.

χει την ανάγκη του και όφείλει, εκ του περισσεύματός του, να τον βοηθήσει. Συνεπώς, παρά το ότι υπάρχουν οί ανταγωνιστικές τάσεις, ή ύφη της κοινωνίας, κατά τις παλαιότερες τουλάχιστον εποχές, έβρισκε τον τρόπο, μέσω τέτοιων ανασταλτικών παραγόντων, να τις αντιμετωπίσει. Όστόσο, στις σημερινές κοινωνίες, αυτοί οί παράγοντες οδηγούνται στην έξασθénηση.

Πολλά από τα πρότυπα προς τα όποία τείνει να μοιάσει ό σημερινός άνθρωπος, ενεργούν κατά αμφίβολο τρόπο. Ό Chomsky παραθέτει τό παράδειγμα του άπληστου τρόπου σκέψης και δράσης των πολυεθνικών εταιριών, ό όποιος και προβάλλεται ως μιμητικό πρότυπο. Όμως, αυτός είναι τόσο αταίριαστος με την ανθρώπινη φύση, πού εάν κάποιος τον ακολουθήσει, οί περισσότεροι θα θεωρήσουν ότι έχει χάσει τα λογικά του⁸. Σε κάθε περίπτωση, εύκολα διαπιστώνεται ότι τα περισσότερα από τα προβαλλόμενα πρότυπα βοηθούν στη σύσταση και συντήρηση του μικρότερου κυττάρου της κοινωνίας. Γίνεται δηλαδή δεκτό ότι με σημερινές πρακτικές, διαταράσσονται οί άρμοι και οί αξίες σε πολλές οικογένειες. Οί λόγοι πού οδηγούν στην απαξίωση της οικογένειας είναι πολλοί. Ένας εξ' αυτών, πρέπει να αναζητηθεί στους διαδοχικούς γάμους, όποτε στις "οικογένειες" αυτές, μπορεί να υπάρχουν άδελφια, τα όποια δέν συνδέονται όλα με δεσμούς αίματος. Στο ίδιο περιβάλλον διαταράσσεται και ή σειρά εμφάνισης, λόγω της διαφορετικής καταγωγής. Ένας άλλος σύγχρονος παράγοντας είναι εκείνος πού σχετίζεται με τις υύοθεσις. Και στην περίπτωση αυτή δέν μπορεί να θεωρηθεί πώς υπάρχουν απαραίτητως οί προηγούμενοι συνεκτικοί δεσμοί της οικογένειας. Τό ίδιο ισχύει σε διάφορες μονογονεϊκές καταστάσεις, όπου απουσιάζουν οί δυό άρμοι της συζυγίας.

Προφανώς δέν υπάρχουν επί του παρόντος δεδομένα για τον νέο τύπο οικογενειών πού παρουσιάζεται σήμερα, ό όποιος όφείλει την ύπαρξή του στην παρέμβαση της επιστήμης. Δέν είναι εύκολο να διαπιστώσει κανείς τώρα, ποιός θα είναι στο βάθος του χρόνου ό δεσμός μεταξύ παιδιών, τα όποια ως έμβρυα θα έχουν "φιλοξενηθεί" στη μήτρα της μητέρας της μητέρας τους.

Αν γυρίσουμε στην αρχική ύπόθεση, της εξόντωσης δηλαδή του ενός αδελφού από τον άλλο. Μπορεί κανείς να θεωρήσει πώς, όταν αναφάνεται παρόμοια έχθρα, έχει τεθεί σε ήσωνα μοίρα ό δεσμός του γένους. Όστόσο, αυτό ακριβώς είναι επιχείρημα εκ του αντιθέτου, σύμφωνα με τό όποιο ό προηγούμενος θεσμός λειτουργεί όντως ανασταλτικά στις δυναμικές τάσεις επιβολής του ενός επί του άλλου. Είναι λοιπόν λογικό, να σκεφτεί κανένας ότι, αφού ή τιθάσευση των τάσεων επιβολής γίνεται στις παραδοσιακές οικογένειες, δέν είναι εύκολο να παρατηρηθεί

8. N. CHOMSKY, συνέντευξη, στο ντοκυμανταίο των Mark Achbar, Jennifer Abbot, & Joel Bakan, *The Corporation*, 2004, πβ. www.thecorporation.com.

σέ σύγχρονες, έπειδή, όπως προαναφέρθηκε, άπουσιάζουν, σέ πολλές περιπτώσεις, ή έννοια του γένους και της σειράς.

Σύμφωνα λοιπόν μέ όσα έξετέθησαν, είναι δυνατόν, παιδιά στα όποια δέν θα ύπάρχει ό ανασταλτικός παράγοντας, λόγω του άτομισμού που θα καλλιεργείται, νά καταλαμβάνουν τή μία από τις δυό έστίες του ανταγωνιστικού πλέον και όχι του συνεργατικού δυΐσμου. Αυτή ή θέση, κατ' αυτούς, θα έχει όλα τά έχέγγυα, γιά νά επιβληθεί και νά έξουδετερώσει τήν άλλη. Ένας που θα είναι δυνατός δέν θα θεωρεί τόν αδύνατο ως πρόσωπο προς τό όποιο θα πρέπει, ενεργώντας μέ τή δύναμή του, νά τόν βοηθήσει, αλλά ως ένα άνθρωπο που έχει γεννηθεί, γιά νά τόν ύπηρετεί. Από τή στιγμή που θα τό θεωρήσει αυτό νόμιμο ή δικαιολογημένο κάθε υπεκφυγή του δευτέρου από τήν όφειλή του, θα πρέπει νά τιμωρείται. Όμοια θα φέρεται ένας που θα γνωρίζει, σέ εκείνον ό όποιος στερείται τών γνώσεων, άφου δέν θα θέτει στήν ύπηρεσία του δευτέρου τις γνώσεις του, αλλά στήν ύπηρεσία και τήν περιφρούρηση του συμφέροντός του. Έπειδή λοιπόν έτσι έξελίσσονται τά πράγματα, στις περιπτώσεις που δέν λειτουργεί ανασταλτικά τό έθος, γίνεται προσπάθεια νά επιβληθεί διά νόμου ή συνεργασία. Αποδεικτικό αυτού του ισχυρισμού είναι ότι ό σημερινός Αστικός Κώδικας, στό 1356 άρθρο του "ύποχρεώνει" άδελφούς σε διατροφή άδελφού, που έχει κάποιο ιδιαίτερο λόγο αναγόμενο στήν άδυναμία συντηρήσεώς του είτε λόγω ήλικίας είτε αναπηρίας ή άλλων συναφών. Με αυτή τή νομική κατασκευή, αναγκάζονται επιλήσιμοι άδελφοί νά παραμερίσουν τήν ενιστική συμπεριφορά και νά αναπτύξουν μία συνεργατική δικαστική αντιμετώπιση τών αναγκών τής οικογένειας. Προφανώς στήν προκειμένη περίπτωση, ή πλειοψηφία που εκφράζεται μέσω του νόμου, προθετεί τήν συνεργασία και όχι τήν αντιπαράθεση.

Δοθέντος, ότι, ακόμη και στήν παραδοσιακή οικογένεια, ό ύγιής δυΐσμός μπορεί νά μετασχηματίζεται σέ αντίστοιχο μανιχαϊκό, στό σύγχρονο τρόπο ζωής, συντρέχουν όλες οι προϋποθέσεις γιά τή συχνότερη παρουσία μανιχαϊκού δυΐσμου. Αυτό γίνεται φανερό στήν παρουσία αντικοινωνικών συμπεριφορών, όπως αυτές παρουσιάζονται, ιδίως, στις μεγάλες πόλεις.

Οί πόλεις

Σύμφωνα μέ τό γενικώς παραδεκτό έξελικτικό μοντέλο, οι οικογένειες, μέ τήν πάροδο τών έτών αυξάνονται και συνιστούν ό,τι όνομαζόταν κώμη. Σέ αυτές, καθοριστικός κρίκος συνδέσεως είναι ή οικογένεια, γιά τό λόγο μάλιστα αυτό, πολλά χωριά έχουν όνομασία, ή όποια όφείλει τήν ύπαρξή της, στό επώνυμό του γενάρχου. Η ύπαγωγή πολλών χωριών-κωμών σέ μία ένότητα, συναπαρτίζει αυτό που στήν αρχαία εποχή όνομάστηκε πόλη. Η προστασία τών δικαιωμάτων τής ζωής, έλευθερίας και άτομικής ιδιοκτησίας αποτελεί τόν λόγο γιά τόν όποιο οι άνθρωποι έγκαταλείπουν τό φυσικό τρόπο διαβίωσης και επιλέγουν τή σύσταση

πολιτικῶν κοινοτήτων. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ πόλις πρέπει νὰ παρέχει τὴ δυνατότητα ἀνεμπόδιστα στὸν κάθε πολίτη νὰ ἀσκεῖ τὶς ἱκανότητές του, νὰ ἀπολαμβάνει τὰ κοινὰ ἀγαθὰ καθὼς καὶ νὰ διαχειρίζεται τὴν περιουσία του.

Ἐπειδὴ ὁ ἀνταγωνισμὸς παρουσιάζεται ἀκόμη καὶ στὶς ἀδελφικὲς σχέσεις, ἀλλὰ ἀμβλύνεται μὲ τὴν ἐπὶ κλησὶν τῆς σειρᾶς καὶ τῶν δεσμῶν αἵματος, αὐτοὶ ἀκριβῶς οἱ παράγοντες θεωρήθηκαν ἱκανοὶ νὰ ἐφαρμοστοῦν καὶ στὶς πόλεις.

Ὁ Πλάτωνας, μεταχειριζόμενος τοὺς συσχετισμοὺς τῶν δεσμῶν αἵματος, γράφει, ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι στὶς πόλεις πρέπει νὰ θεωροῦνται ἀδελφοί. Ἔτσι, οἱ πολῖτες θὰ ἀμύνονται γιὰ τὴ σωτηρία τῆς πόλης ἀφοῦ θὰ σκέπτονται γιὰ τοὺς ἄλλους καὶ θὰ τοὺς θεωροῦν ὡς ἀδελφούς⁹. Ἀντίθετα, ὁ Ἀριστοτέλης ὑποστηρίζει στὰ *Πολιτικά* του, ὅτι αὐτὴ ἡ προϋπόθεση, νὰ θεωροῦνται δηλαδή ὅλοι ἀδελφία, δὲν μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθεῖ σὲ ὅλους τοὺς πολῖτες, παρὰ μόνο στοὺς ἐλεύθερους. Δεδομένου, ὅτι κάποιοι ἐκ φύσεως εἶναι δούλοι καὶ ὡς ἐκ τούτου ὀφείλουν ὑπακοή¹⁰. Ἀπεναντίας, οἱ Στωικοί, μὲ τὴν εἰσαγωγή τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ ἐπέξετειναν τὴν ἔννοια τῆς ἀδελφικῆς σχέσης πρὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τοῦ κόσμου. Ἀνάλογη ἦταν ἡ πολιτικὴ τάση τοῦ ρεύματος τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ συνοψισθεῖ στὸ ἐπιγραμματικὸ τρίπτυχο τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης, ἐλευθερία, ἰσότητα, ἀδελφοσύνη.

Εὐκόλως μπορεῖ νὰ παρατηρηθεῖ, ὅτι καὶ σὲ αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη τῆς κοινωνικότητος τῶν ἀνθρώπων ὑπῆρξαν, ἀλλὰ καὶ ὑπάρχουν, περιπτώσεις στὶς ὁποῖες διαταράχθηκαν αὐτὲς οἱ καταστατικὲς ἀρχές. Ἔτσι, μεγάλες οἰκογένειες, στὴν ἀρχαιότητα, οἱ εὐγενεῖς, τὴν ἐποχὴ τῆς φεουδαρχίας, οἱ μεσαιωνικὲς συντεχνίες καὶ ἀργότερα τὰ συνδικάτα ἢ οἱ ἐπαγγελματικὲς καὶ ὄχι μόνον, ἐνώσεις, διαδραματίζουν κατὰ καιροὺς μονομερῶς σημαντικὸ ρόλο στὶς πόλεις. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς οἱ οἰκογένειες τῶν γεναρχῶν ἢ τῶν εὐγενῶν θεωροῦσαν ὅτι εἶχαν περισσότερα ἢ ἰσχυρότερα δικαιώματα ἐναντι τῶν ἄλλων. Κατὰ συνέπεια, αὐτὴ ἡ ὑπεροχὴ τοὺς παρεῖχε τὸ δικαίωμα νὰ ἐνεργοῦν κατὰ τρόπο πὺν θὰ ὠφελοῦσε τὰ δικά τους ἀτομικὰ συμφέροντα. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ὅμως πὺν τὸ “δικό” σου συμφέρον θεωρηθεῖ ὅτι δὲν ταυτίζεται μὲ τὸ ἀντίστοιχο τοῦ ἄλλου, δημιουργοῦνται ἀνεξέλεγκτες ἐξελίξεις, οἱ ὁποῖες σχετίζονται ἀρνητικὰ τόσο μὲ τὴν καταστατικὴ συμφωνία πὺν ἀφορᾷ στὴν ἴδρυση τῶν πόλεων, ὅσο καὶ μὲ ἐκείνη πὺν ἀποβλέπει στὴ διατήρηση τῆς κοινωνικῆς γαλήνης.

Ὅσον ἀφορᾷ στὴν πρώτη παρατήρηση, μπορεῖ νὰ λεχθεῖ ὅτι οἱ πόλεις -μὲ τὴν ποικιλία τῶν καταστάσεων πὺν ὑπάρχουν σὲ αὐτὲς- ἐξυπηρετοῦν ὄντως τὴ διαβίωση τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐπικράτηση τοῦ καταμερισμοῦ

9. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Πολιτ.*, Γ', 415e1-6.

10. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Πολιτικ.*, I, 2, 1252b.

ἐργασίας ἐπιτρέπει στὸν καθένα νὰ μὴ σπαταλᾷ ἐνέργεια σὲ κάθε εἶδους ἐργασίες καὶ δραστηριότητες, ἀφοῦ ὑπάρχουν ἄλλοι συμπολίτες, οἱ ὁποῖοι μποροῦν, ἔναντι ἀμοιβῆς, νὰ φέρουν σὲ πέρας, καὶ μάλιστα καλύτερα, λόγῳ ἐξειδικεύσεως, αὐτὸ ποὺ χρειάζεται ὁ καθένας. Κι ἐνῶ αὐτὰ θὰ συμβαίνουν σὲ μία ἰδανικὴ θεώρηση τῶν πραγμάτων, ὅταν ἀντίθετα μιὰ οἰκογένεια, ἢ οἱ εὐγενεῖς, ἢ κάποιες ἐνώσεις πολιτῶν, υἰοθετήσουν τὴν ἀντίληψη ὅτι τὸ δικό τους συμφέρον ὑπέρκειται τοῦ ἀντιστοίχου τῶν ἄλλων καὶ προβοῦν σὲ κάποιες κατασταλτικὲς ἐνέργειες, τότε θὰ ἐπιχειρηθεῖ στὴν πράξη ἡ ὑποδούλωση τῶν ἄλλων. Δὲν χρειάζεται νὰ μακρηγορήσει κανεὶς ἱστορικά, ἀφοῦ σημερινὲς καταστάσεις ὁδηγοῦν στὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα. Ἔτσι, συνδικάτα, ἢ συντεχνίες, ἢ ὁμάδες ἀνθρώπων, ὅταν γνωρίζουν ὅτι ἡ δύναμή τους μπορεῖ νὰ ἐπιβληθεῖ στοὺς ἄλλους, τότε ἀσκοῦνται κατὰ τρόπο μονομερῇ ὁρισμένες συμπεριφορές, οἱ ὁποῖες ὁδηγοῦν σὲ ἔμπρακτη δουλεία τῶν ἄλλων. Ὅταν, γιὰ παράδειγμα ἀπεργοῦν οἱ συγκοινωνίες, τότε ὑπάρχουν συμπολίτες, ποὺ ὄχι μόνο ταλαιπωροῦνται, ἀλλὰ πολλὲς φορές ὑποφέρουν ἀπὸ αὐτὴν τὴν πρακτικὴ. Σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ κινδυνεύει ἡ ὑγεία τῶν πολιτῶν, ὅταν ἡ ἀπεργία ἀφορᾷ στὰ νοσοκομεῖα. Παράλληλα, ὅταν ὁμάδες ἀνθρώπων, ἀποκλείουν τὴν πρόσβαση σὲ ἓνα δρόμο, εἶναι προφανές ὅτι ἐμποδίζουν τὸ καταστατικὸ δικαίωμα τοῦ κάθε πολίτη νὰ μετακινήθῃ ἐλεύθερα ὅπου θέλει, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐμπόρων νὰ ἐκθέσουν τὰ ἐμπορεύματά τους στὸ κοινό. Προφανῶς ἡ βλάβη μεγαλώνει, ὅταν στὸν ἀποκλεισμὸ συντοχέουν καὶ φθορὲς τῆς ἰδιωτικῆς ἢ δημοσίας περιουσίας.

Στὶς περιπτώσεις αὐτές, ἡ ὁμάδα πίεσης θέτει τὸν ἑαυτὸ της ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ ὅλους τοὺς ἄλλους στὸ ἄλλο. Ἔτσι, θεωρεῖ ὅτι ἐπειδὴ αὐτὴ ἀδικεῖται, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀσκήσῃ τὴ δύναμή της ἐπὶ τῶν ἄλλων. Αὐτὸ τίς περισσότερες φορές, κατὰ τὴ διαδικασία ἐπιβολῆς τῶν ἀπόψεών τους, φέρνει τοὺς ἄλλους σὲ κατάσταση πρόσκαιρης δουλείας, ἐφ' ὅσον χρησιμοποιοῦνται ὡς μέσο πίεσης. Προφανῶς, αὐτοὶ ποὺ τοὺς ἔχουν “ἀδικήσει” δὲν εἶναι, κατὰ τρόπο ἄμεσο, οἱ ἀνώνυμοι ἄλλοι συμπολίτες, ἀλλὰ αὐτοὶ ποὺ κυβερνοῦν τὸ κράτος ἢ διοικοῦν μεγάλες ἐταιρεῖες.

Στὴν ἴδια σχεδὸν κατηγορία, τῆς χρήσης δηλαδή τῆς δύναμης ἐναντίον τῶν ἄλλων, μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν ἐξεγέρσεις ὁμάδων ἐντὸς τῶν πόλεων. Ἡ ἀπομόνωση, πολλὲς φορές ἐξαιτίας τῆς γλώσσας, τῆς θρησκείας, τῶν ἰδεῶν ἢ τῶν ἐθίμων, ἐπειδὴ ὁδηγοῦν σὲ ἀπομόνωση καὶ ἄγνοια τῶν πραγμάτων, δημιουργοῦν παράλληλα τὴν πεποίθηση τῆς ἀδικίας σὲ βάρος τους. Σχεδὸν σὲ ὅλες τίς σύγχρονες πόλεις ὑπάρχουν συνοικίες, οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν ὁμοιογένεια τῶν κατοίκων τους. Ὅταν αὐτοὶ θεωρήσουν ὅτι μποροῦν νὰ ἐπιβάλλουν τὴν παρουσία τους, δὲν διστάζουν νὰ θεωρήσουν ὅλους τοὺς ἄλλους ὡς ἀντιπάλους. Αὐτὸ τὸ γεγονός, σύμφωνα μὲ τίς πεποιθήσεις τους, τοὺς δίνει τὸ “δικαίωμα”, νὰ φερθοῦν ἐνιστικά. Ἔτσι ἡ ἀποψὴ τους, μὲ τὸ νὰ προβάλλεται δυναμικά, θεωρεῖται ἐπίσης ὡς ἡ μοναδικὴ ἀλήθεια, γιὰ τὴν υπεράσπιση τῆς ὁποίας προβαίνουν σὲ αὐθαίρετες ἐνιστικὲς ἐνέργειες. Τὸ εὖρος καὶ ἡ ποικιλία

τέτοιων ἐνεργειῶν εἶναι τεράστια. Σὲ αὐτὴν τὴν κατηγορία ὑπάγονται οἱ πυρπολήσεις ξένης περιουσίας πρὶν ἀπὸ δυὸ χρόνια τὰ παρισινὰ γκέτο, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπερίσκεπτες πεζοδρομήσεις καὶ μονοδρομήσεις τοῦ ὁδικοῦ δικτύου πολλῶν ἀθηναϊκῶν προαστίων.

Προφανῶς, στίς καταστάσεις αὐτὲς δὲν ἐξυπηρετεῖται ἡ ἀπόλαυση τῶν ἀγαθῶν τῆς ζωῆς, ἐλευθερίας καὶ ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, πρὸς γὰρ τὴ φιλελεύθερη πολιτικὴ φιλοσοφία, ἀποτελεῖ σκοπὸ σύστασης τῆς πολιτικῆς κοινωνίας¹¹. Εἶναι γνωστὴ ἡ ἀντίληψη ὅτι μποροῦν νὰ “ἀπαλλοτριωθοῦν” μάλιστα ὀρισμένα κοινὰ ἀγαθὰ, στίς περιπτώσεις, πρὸς κάποιους θεωρήσουν, ὅτι μποροῦν νὰ ἐπιβάλουν τὴν σχετικὴ ἀποψὴ τους. Αὐτὸ συμβαίνει καὶ ὅταν καταστρέφονται προθήκες καταστημάτων, ἀλλὰ καὶ καταλήψεις δημοσίων κτιρίων. Ἡ ἐννοια τοῦ δημόσιου, ἐπειδὴ ἀνατρέχει στὴν δυνατότητα χρήσης αὐτῶν ἀπὸ ὅλους, ἐφ’ ὅσον ἡ χρῆση τοῦ γίνεται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ μερικούς, ἀφαιρεῖ ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἓνα δικαίωμα. Εἶναι λογικὸ νὰ σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι στὴν περίπτωση αὐτή, ὅλοι οἱ ἄλλοι, θεωροῦνται ἀπὸ τοὺς καταληψίες συνεργοὶ στὴν ἀδικία, πρὸς νομίζουν, δικαίως ἢ ἀδικῶς, ὅτι ὑφίστανται. Ὡστόσο εἶναι ἀναμφίβολο ὅτι τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας παραβιάζεται. Κατὰ συνέπεια, ὅταν ἡ συνεργασία, ὅπως εἰσηγεῖται ὁ ἀρχικὸς δόγμας, μεταλλαχθεῖ σὲ ἀντίστοιχο μανιχαϊκόν, καὶ ὁ ἄλλος θεωρηθεῖ ὡς ἐχθρὸς, τότε οἱ συγκρούσεις εἶναι ἀναπόφευκτες. Ἡ γαλήνη δηλαδή, πρὸς καὶ αὐτὸς θέλει νὰ ἀπολαμβάνει, θεωρεῖται ἀπὸ ἄλλους ὅτι ἀποβαίνει σὲ βάρος του. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδιοκτησία, γὰρ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δὲν κατέχουν ἀντίστοιχον, ἂν δὲν θεωρεῖται ἀπλῶς κοινὴ, καθίσταται οἰκειοποιούμενη. Στίς περιπτώσεις αὐτὲς ἡ ἀναφορὰ στὴν τάξη γίνεται μὲ τὸν νόμον, πλὴν ὅμως καὶ ἐδῶ ἀνακύπτουν προβλήματα, πρὸς σχετίζονται μὲ τὸ πρὸς ἐξυπηρετοῦν οἱ νόμοι. Ποιὲς δηλαδή κοινωνικὲς ὁμάδες ἔχουν πρόσβαση ἢ ἀσκοῦν ἐπιρροὴ στὸ νομοθετικὸ ἔργο. Τὸ ζήτημα εἶναι προφανῶς σημαντικόν, ὡστόσο μία τέτοια ἀνάλυση συνιστᾷ παρέκβαση τῶν πλαισίων τοῦ παρόντος. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ ἀνάλυση θὰ ἐστιασθεῖ στὴν προσέγγιση τῶν ἀρχικῶν θέσεων, τῆς διατάραξης δηλαδή τοῦ συνεργατικοῦ δυνίσμου καὶ τοῦ μετασχηματισμοῦ του σὲ μονομερὴ ἐνισμό, ἀλλὰ ἡ περαιτέρω ἀνάλυση θὰ ἀφορᾷ πλέον στίς σχέσεις μεταξὺ τῶν κρατῶν.

Τὰ Κράτη

Ὁ τρόπος σύστασης τῶν πόλεων λειτουργεῖ ἀναλογικὰ καὶ στὴν περίπτωση τῶν κρατῶν. Ὅπως, οἱ οἰκογένειες καὶ οἱ κῶμες ἐφτιαξαν τίς πόλεις, ἔτσι καὶ τὸ πλῆθος τῶν πόλεων συνετέλεσε στὴν σύσταση τῶν

11. J. LOCKE, *Second Treatise*, XI, 134, στὸ P. Laslett, (ἐπ.), *Two Treatises of Government*, Cambridge, 1960.

κρατῶν. Ειδικότερα, όταν ἡ ἀνάγκη προστασίας τῶν καταστατικῶν ἀγαθῶν μεγάλωσε ἐπειδὴ οἱ κίνδυνοι ἔγιναν ἰσχυρότεροι, τότε ὁ συνασπισμὸς περισσότερων πόλεων-κρατῶν, δημιουργήσε τις διάφορες συμμαχίες ἢ, όταν αὐτὲς ἔχουν ἓνα μονιμότερο χαρακτήρα, τις Συμπολιτεῖες ἢ τις πόλεις κράτη. Παρὰ ταῦτα, ὁ καθοριστικὸς παράγων εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὅπως αὐτὸ μπορεῖ νὰ φανεῖ, ὄχι μόνο στὶς ἐκλογές, ὅπου καὶ ἡ ψήφος ἑνὸς ἀνθρώπου, μπορεῖ δυνητικὰ νὰ ἀλλάξει τὸ ἀποτέλεσμα, (ἐνδεικτικὴ ἡ περίπτωση τῶν ἀμερικανικῶν ἐκλογῶν, κατὰ τὴν ἀναμέτρηση Bush-Gore), ὅσο κυρίως στὸν καταμερισμὸ εὐθυνῶν.

Παρὰ ταῦτα, στὶς σχέσεις τῶν κρατῶν ἐπικρατοῦν ἄλλες ἀποδοχές. Ὁ Tolstoy στὸν *Πόλεμο καὶ Εἰρήνη* θέτει τὸ θεμελιῶδες ἐρώτημα, ἂν οἱ Γάλλοι ἦταν αὐτοὶ ποὺ ἐσπρώξαν τὸν Ναπολέοντα ἢ ὁ Ναπολέων παρέσυρε τοὺς συμπατριῶτες του στὴν καταστροφικὴ ἐκστρατεία κατὰ τῆς Ρωσίας; Ἡ πρακτικὴ ποὺ ἀκολουθήθηκε, συντάχθηκε μὲ τὴν ἀποψη, ποὺ δὲν κολακεύει τοὺς πολίτες: μόνον ὁ Ναπολέων θεωρήθηκε ὡς ὑπαίτιος γι αὐτὸ καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἥττα, τιμωρήθηκε μὲ ἐξορία.

Ἡ ἐπόμενη, ἱστορικά, μεγάλη προέλαση πρὸς τὴν Ἀνατολή, ποὺ οἱ Ναζὶ ὀνόμασαν Ἐπιχείρηση Μπαρμπαρόσα, εἶχε ἀνάλογη κατάληξη. Καὶ ἐδῶ, ἡ εὐθύνη ἀποδόθηκε στὴν ἡγεσία. Μάλιστα, ἀργότερα, στὴ δίκη τῆς Νυρεμβέργης γιὰ τὰ ἐγκλήματα πολέμου, καταδικάσθηκε μόνο ἡ κορυφὴ τῆς πυραμιδικῆς ἐξουσίας καὶ ὄχι ἐκείνοι ποὺ, μεταφέροντας τὶς ἐντολές τῆς, ἔδιναν οἱ ἴδιοι ἀντίστοιχες καὶ ὄχι μόνο, ἐντολές σὲ ἄλλους. Σὲ ἀντίστοιχες περιπτώσεις, ὁ Σαχίς ἢ ἓνας “πρόεδρος” ὅπως ὁ Saddam Hussein, ἀφοῦ θεωρήθηκαν ὡς οἱ κύριοι ἐκφραστές τῆς κακοδαιμονίας, ἐκδιώχθηκαν, ὁ δὲ τελευταῖος ἐπικράσθηκε μὲ ἐξαιρετικὰ ἀτιμωτικὸ τρόπο.

Σὲ μία γενικότερη, δηλαδή, προσέγγιση, καθίσταται ἀντιληπτὸ, πὼς εἴτε γίνεται λόγος γιὰ οἰκογένειες εἴτε γιὰ μικρὲς πόλεις εἴτε γιὰ κράτη, ὁ παράγων ἄνθρωπος θεωρεῖται καθοριστικὸς, τόσο ὥστε νὰ θεωρεῖται ὅτι διαδραματίζει μέγιστο ρόλο, ἀφοῦ, ἔστω γιὰ κάποιο διάστημα, ἀπεικονίζει τὸ Κράτος. Στὰ περισσότερα, ἄλλωστε, κράτη ἓνας ποὺ λέγεται βασιλιάς ἢ πρόεδρος ἔχει τὸν τελευταῖο κυρωτικὸ λόγο γιὰ τὶς διάφορες ἐνέργειες, νόμους, συμβάσεις, ἐμπορικὲς πράξεις, συμμαχίες καὶ τὶς ἐν γένει ἐκδηλώσεις τοῦ κράτους. Καὶ εἶναι αὕτὴ ἡ ἀντίληψη τέτοια, ὥστε νὰ ὀδηγεῖ τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἰσχυρίζονται π.χ. «ἐμεῖς μὲ αὐτούς, τοὺς Τούρκους ἐπὶ παραδείγματι, δὲν ἔχουμε τίποτα, ἀλλὰ φταῖνε οἱ κυβερνήσεις καὶ τὰ συμφέροντα, ποὺ δὲν μᾶς ἀφήνουν νὰ συμφιλιωθοῦμε». Ἀντίστοιχα λένε κάποιοι ἄλλοι, «ἐμεῖς μὲ τοὺς Ἀμερικανούς δὲν ἔχουμε τίποτα νὰ μοιράσουμε κι ἂν δὲν ὑπῆρχε αὐτός, ὁ ἓνας δηλαδή, ποὺ θεωρεῖται φταίχτης, δὲν θὰ εἶχαν χαθεῖ τόσες ζωές».

Προφανῶς, στὴν ἀνάλυσή μας δὲν θὰ γίνει ἐπιμερισμὸς εὐθυνῶν, ἀλλὰ θὰ ἐπιχειρηθεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ ἡ θέση σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία, ὅπως φέρονται δύο, ἔτσι φέρονται καὶ οἱ πόλεις μεταξύ τους καὶ μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο τὰ κράτη. Ἀπὸ τὴν στιγμὴ δηλαδή, ποὺ τὸ ἓνα κράτος

θεωρήσει, ότι είναι δυνατό και ικανό να επιβάλλει την βούλησή του, το άλλο, προς το οποίο κατευθύνεται ή ενέργεια, θεωρείται κακό, πράγμα που “δικαιολογεί” την εξόντωσή του. Αυτή η έκδοχή θα εξετασθεί στη συνέχεια, τόσο για τις σχέσεις δυο κρατών, όσο και για εκείνες των συμμαχιών.

Όταν ένας άνθρωπος φοβάται ότι δεν μπορεί να νικήσει τον άλλον, δεν επιχειρεί κάτι έναντίον του. Έφ’ όσον το ίδιο συμβαίνει και για τον άλλο, τότε επικρατεί ειρήνη. Στο πρόσφατο παρελθόν, λόγω της ανάμιξης διαφόρων εθνοτήτων στην Γιουγκοσλαβία, όσο ασκούσε την επιρροή της μία ισχυρή βούληση ή ο ισχυρός εξωτερικός παράγων, υπήρχε μία αδιάσαλευτη ενότητα. Αργότερα, όταν η εξουσία άλλαζε διαδοχικά χέρια, οι διάφορες εθνότητες είτε μόνες τους είτε βοηθούμενες έξωθεν, έπειδή διαπίστωσαν ότι είναι πιθανότερο να επικρατήσουν στην αναμέτρησή τους με τους άλλους, διέγραψαν την προηγούμενη ενότητα και συνεργασία. Σαν αποτέλεσμα, κάποιοι τοποθετήθηκαν στην θέση του άλλου. Όταν όμως, ο άλλος χρωματισθεί ως επίβουλος έχθρος, ή εξόντωσή του υπακούει σε λόγους αυτοσυντήρησης.

Αντίστοιχες πρακτικές ακολούθησε το Ισραήλ, πριν από τον πόλεμο του Κόλπου και αυτές ακριβώς εφαρμόζονται στις έχθροπραξίες μεταξύ Ισραηλινών και Παλαιστινίων ή άλλων οποιωνδήποτε και όπουδήποτε στον κόσμο. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται η επανειλούμενη εισβολή της Τουρκίας στην περιοχή των Κούρδων. Σε κάθε περίπτωση δηλαδή, όταν ένα κράτος “έπιθυμεί”, έπειδή θεωρεί ότι είναι ισχυρό ώστε να καταβάλει κάποιο άλλο, τότε διασπάται ή “ειρηνική” σχέση τους, που όφειλόταν στο φόβο και έφευρίσκεται ένας λόγος τέτοιος, που να θέτει το άλλο στην περιοχή του κακού, αφού ή παρουσία του άλλου συνιστά απειλή. Είναι προφανές ότι, έπειδή ή δυαρχική σχέση χάνεται, τονίζεται το ένα, το οποίο αποκτά μία ένιστική, αυθαίρετη δηλαδή, συμπεριφορά. Συχνά, επιχειρήσεις που στηρίζονται στην ένιστική συμπεριφορά καταλήγουν σε αποτυχία. Κλασική περίπτωση είναι αυτή της απόπειρας εισβολής στον Κόλπο των Χοίρων, ή οποία επιχειρήθηκε από τις Η.Π.Α. στις 17 Απριλίου του 1961, με σκοπό την ανατροπή του Fidel Castro. Η απόβαση οδηγήθηκε σε πλήρη αποτυχία: σκοτώθηκαν περισσότεροι από 200 στρατιώτες, που μετείχαν σε αυτήν, ενώ στις 19 Απριλίου, οι έναπομείναντες 1197 παραδόθηκαν και αιχμαλωτίστηκαν¹². Αποτέλεσμα αυτής της επιχείρησης, ήταν να δεχθεί ο Castro την εγκατάσταση σοβιετικών πυραύλων στη χώρα του, απέναντι ακριβώς από την Φλώριδα. Αυτή ή απόφαση θεωρήθηκε έχθρική ως προς τις Η.Π.Α. και, για το λόγο αυτό, ή Κούβα χαρακτηρίστηκε έχθρος και κίνδυνος για αυτές. Ο Πρόεδρος Kennedy, σε διάγγελμά του στις 22 Οκτωβρίου του 1962, δήλωσε, ότι το αμερικανικό

12. Πβ. <http://www.u-s-history.com/pages/h1765.html>

Ναυτικό θά επέβαλλε αποκλεισμό της Κούβας, προχωρώντας μάλιστα σε κατάσχεση όπλων, που σοβιετικά σκάφη θά επιχειρούσαν να παραδώσουν στη χώρα. Στην προκειμένη περίπτωση, στην τότε υπάρχουσα δυαρχική κατάσταση Η.Π.Α. – Ε.Σ.Σ.Δ., ο πρώτος πόλος της δυσιστικής σχέσης θεώρησε ότι είχε την ισχύ να επιβάλει τις απόψεις του. Όπως φαίνεται, ο φόβος των αντιποίνων, που μέχρι τότε υπήρχε είτε θεωρήθηκε μηδαμινός είτε εξουδετερωμένος.

Όσο και ο άλλος πόλος είχε την πεποίθηση πως κατείχε τη δύναμη να άψηφήσει τις θέσεις της πρώτης πλευράς. Αντίστοιχα λοιπόν, ο ήγέτης της Ε.Σ.Σ.Δ. Nikita Khrushchev, έπειδή και αυτός θεώρησε, ότι ήταν ισχυρότερος σε αυτήν την πάλη, χαρακτήρισε πρώτον μόν την επέμβαση ως κατάφωρη παραβίαση του διεθνούς δικαίου, αλλά επί πλέον προέβη σε απειλές και, κυρίως, απαίτησε να αρθεί ο αποκλεισμός.

Η έπαπειλούμενη αναμέτρηση, έπειδή τελικά “φάνηκε” πως δέν συνέφερε ούτε τον ένα ούτε τον άλλο πόλο, δηλαδή φοβόταν ο ένας τον άλλον, κανείς δέν ήταν σίγουρος πως τελικά θά επικρατήσει, οδήγησε τα πράγματα σε δυαρχική συνεργασία. Έτσι λοιπόν, υπό το κράτος του φόβου, αποφασίστηκε να μόν εγκατασταθόν μόν οι Σοβιετικοί πυραύλοι στην Κούβα, αλλά έξ’ αντιθέτου να εγκαταλείπει αντίστοιχες συμπεριφορές ή Αμερική από την Ευρώπη. Μι αυτόν τον τρόπο, ή Κρίση των Πυραύλων έληξε: όντως, αυτοί δέν εγκαταστάθηκαν στην Κούβα, αλλά ταυτόχρονα απομακρύνθηκαν βάσεις αμερικανικών πυραύλων από την Τουρκία.

Στην προκειμένη περίπτωση ή επιθυμία των δυο δυνάμεων να επιβάλουν ή μία επί της άλλης τις προθέσεις τους, έμποδίστηκε από την απουσία πεποίθησης υπεροχής, άρα και της αμφίβολης έκβασης της σύρραξης. Πρόκειται, για την κατάσταση εκείνη, που επικρατούσε από το 1947 μέχρι την πτώση του τείχους του Βερολίνου στις 11 Νοεμβρίου του 1989, ή όποια είναι γνωστή ως περίοδος του Ψυχρού πολέμου. Ο Ψυχρός πόλεμος βασίστηκε στην ισορροπία του τρόμου και των δυο πλευρών, για την απειλή χρήσεως πυρηνικών όπλων από τον άλλο. Αποτέλεσμα αυτού του φόβου ήταν, ότι και οι δυο πλευρές ανέπτυξαν πολιτικές, που οδηγούσαν στην αποφυγή της χρήσης πυρηνικών όπλων. Η απειλή της επιστροφής στο βίαιο περιβάλλον της καταστατικής σύγκρουσης, ή όποια και παραπέμπει εύθως στην πολιτική σκέψη του Hobbes¹³, ώθησε στην κατεύθυνση της ψυχροπολεμικής ειρήνης. Χωρίς αμφιβολία, ήταν ο φόβος, αυτός ό όποιος κράτησε την ανθρωπότητα σε γενική ειρήνη –έκτός κάποιων περιφερειακών συγκρούσεων– έπειδή ακριβώς οι δυο συνεργάζονταν έξ ανάγκης με σκοπό την αποφυγή της ρήξης.

13. T. HOBBS, *Leviathan*, C.B. Macpherson (έπ.), Penguin, 1968, (1651), Μέρος I, κεφ. 13, σ. 186.

Καταδεικνύεται λοιπόν, ότι ή δυαδική παρουσία δυο ίσων δυνάμεων δέν προδικάζει, τὸ ἀντίθετο μάλιστα, σύγκρουση μεταξύ τους. Ἀπεναντίας, ή ἐνιστική συμπεριφορά ἐπιβολῆς τῶν ἀπόψεών της ἐπακολουθεῖ, ὅταν καὶ μόνον τότε, ή μία ἀπὸ τὶς δυο θεωρήσει τὸν ἑαυτὸ της ἱκανὸ νὰ ἐπικρατήσῃ.

Οἱ ἴδιες συμπεριφορὲς καὶ ἀνάγκες ὁδηγοῦν ἀρχικὰ στὴν σύμπληξη συμμαχιῶν. Κάποια δηλαδὴ κράτη, ἐπειδὴ ἀντιλαμβάνονται ὅτι δέν μποροῦν μόνον τους νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν παρουσία τους, ἐξ αἰτίας τῆς βουλিমίας κάποιου ἄλλου, συμμαχοῦν μὲ ἄλλα, ὥστε νὰ αὐξήσουν τὴ δύναμή τους. Στὶς ἐνώσεις αὐτές, ἐπειδὴ κάποια κράτη εἶναι πιὸ δυνατά, θεωροῦνται πιὸ ἴσα ἀπὸ τὰ ἄλλα μὲ ἀποτέλεσμα, ὅσοι μετέχουν σὲ μία συμμαχία νὰ θεωροῦν πῶς κάποιοι, ἐν προκειμένῳ οἱ δυνατοί, ἔχουν περισσότερα δικαιώματα. Στὸ ΝΑΤΟ λίγοι θὰ ὑποστήριζαν ὅτι ή Ἀμερικὴ δέν ἔχει τὸν κυρίαρχο ρόλο, ὅπως ἀκριβῶς τὸν ἀντίστοιχο εἶχε ή Ε.Σ.Σ.Δ. στὸ Σύμφωνο τῆς Βαρσοβίας. Προφανῶς, στὶς ἀρχικὲς φάσεις τῶν ἐνώσεων φαίνεται ὅτι ἐπικρατεῖ ή ἰσότης, ἀλλὰ μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου αὐτὴ διαταράσσεται καὶ ή ἐνιστική συμπεριφορά ἐπιβάλλει τὶς θέσεις της. Πρὸς ἐπίρρωση τῆς εἰρωνείας, αὐτὸ γίνεται ὑπερὰ ἀπὸ πηροφορία στὴν ὁποία ὅλοι οἱ μετέχοντες ἔχουν, κατὰ τὰ λοιπὰ, μία ἰσοδύναμη ψήφο.

Στὶς ἀρχαῖες Ἀμφικτιονίες δέν εἶχε παρτισφῆσαι ὁ σημερινὸς νεολογισμὸς περὶ τῆς δυνατότητας ὁρισμένων ἰσχυρῶν κρατῶν νὰ ἔχουν βέτο ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων, ἀλλὰ ὅλοι, εἴτε ἦσαν ἰσχυροὶ εἴτε ὄχι, εἶχαν μία ἰσοδύναμη ψήφο. Ἀντίθετα, ὅταν μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους, παρουσιάστηκαν δυο δυνάμεις, αὐτὴ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐκείνη τῶν Σπαρτιατῶν, ἐπειδὴ δέν ἦταν σαφεῖς οἱ στόχοι καὶ οἱ χαρακτηρισμοὶ τους, δημιούργησαν τὴν ἀναγκαῖα συνθήκη, ὥστε ἀργότερα νὰ προκληθεῖ ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος. Αὐτὸς στὴν πραγματικότητα δέν ἦταν κάτι ἄλλο παρὰ ή ἐπιχείρηση τῆς ἐπιβολῆς τῆς μιᾶς ἀρχῆς ἐπὶ τῆς ἄλλης. Στὴν προκειμένη περίπτωση ή ἐπιβολὴ τὶς καλῆς, κατὰ τὴν κρίση τῶν μὲν, ἐπὶ τῆς κακῆς κατὰ τὴν κρίση τῶν δέ.

Ἀντίστοιχα, στὶς δυο τελευταῖες μεγάλες ἐπεμβάσεις ή Ἀμερικὴ, ἐπειδὴ διατηρεῖ γιὰ τὸν ἑαυτὸ της καὶ τοὺς συμμάχους της, τὸν ρόλο τοῦ καλοῦ, δημιουργεῖ τὴν ἀναγκαῖα συνθήκη, ὥστε, ὅποιοι ἀντιτίθενται πρὸς αὐτήν, νὰ θεωροῦνται αὐτομάτως ὡς κακοί. Αὐτὸ βέβαια ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργεῖται ὄχι μόνον ή πεποίθηση περὶ τῆς ἐπέμβασης διὰ τῶν ὅπλων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀποδοχῆς αὐτοῦ τοῦ ἐγχειρήματος ἀπὸ μεγάλο μέρος, τουλάχιστον στὶς ἀρχικὲς φάσεις, τῆς ἀμερικανικῆς καὶ ὄχι μόνον, κοινωνίας. Ὅλοι αὐτοὶ ἀποδέχθηκαν ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιστρέψουν οἱ κακοί, ἔστω καὶ χωρὶς τὴ θέλησή τους, στὸν ὀρθὸ δρόμο. Ἐνας κακός, ὅταν ὑπάρχει, δέν μπορεῖ παρὰ νὰ βρῖσκεται σὲ κατὰ μέτωπο ἀντίθεση πρὸς τὸν καλὸ, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι πρέπει αὐτὸς μὲ κάθε τρόπο, ὅταν δέν συντείνεται μὲ ἄλλο τρόπο, νὰ ἐξοντωθεῖ.

Ἐπειδὴ ὁ λόγος ἐδῶ ἀφορᾷ εἰδικότερα στὴ σύμπληξη τῶν συμμαχιῶν, θὰ πρέπει νὰ ὑπομνησθεῖ ή ἐκατέρωθεν ἀγωνία γιὰ τὴν ὅσο τὸ δυνατόν

πλουσιότερη συμμετοχή στη δράση και την αντίδραση. Από το ένα μέρος, ή συμμαχία, έπειδή θεωρεί τους άλλους τρομοκράτες, αλλά και επικίνδυνους, επιθυμεί με κάθε τρόπο την εξουδετέρωσή τους. Έτσι, εκεί που υπήρχε ισορροπία και αποδοχή των διαφορετικών θέσεων, ύστερα από την ενέργεια της 11ης Σεπτεμβρίου, με πολλά όντως θύματα, ο ένας πόλος, αναλογιζόμενος και εκτιμώντας τη δύναμή του, ανέλαβε δράση έναντίον του “άλλου”.

Αντίστοιχα, από το άλλο μέρος, έπειδή όλοι οί επιτιθέμενοι είναι κυρίως Χριστιανοί, θεωρούνται ως έχθροί, αφού σύμφωνα με τα ιερά κείμενα των Μουσουλμάνων, ως βέβηλοι, μολύνουν τα ιερά ισλαμικά χώματα. Παρά ταύτα, έπειδή ή κατά μέτωπο αντίσταση δεν φαίνεται ότι μπορεί να εξουδετερώσει τους “είσβολείς”, οί καθημερινές ανατινάξεις κτιρίων, αυτοκινήτων, γεφυρών, κατ’ επέκταση οί εκατόμβες των θυμάτων, αποσκοπούν στην παρουσία και στην επικράτηση του φόβου. Ο φόβος, όπως έλέχθη, λειτουργεί αρνητικά, και ως εκ τούτου ανασταλτικά, στην εκτίμηση που έχει ο καθένας για τη δύναμή του. Κατά συνέπεια, όλες αυτές οί ενέργειες, οί όποιες χαρακτηρίζονται από το ένα μέρος ως τρομοκρατικές, έχουν ως άφετηρία τους τον φόβο της αδυναμίας χρήσης κατά μέτωπο των δυνάμεών τους. Παράλληλα, υποκρύπτουν και την έλπίδα ότι οί άλλοι, λόγω του φόβου που προκαλείται, θα αναγκαστούν να εγκαταλείψουν τις βλέψεις έναντίον τους.

Κατά συνέπεια, τόσο τα κράτη, όσο και οί συμμαχίες, ενεργοούν κατά τον ίδιο τρόπο με εκείνον δύο ανθρώπων, όταν ο ένας θεωρηθεί από τον άλλον ως επικίνδυνος. Σε όσο διάστημα επιμιά ο ένας ότι δεν μπορεί να επιβάλει τη βούλησή του, δεν προβαίνει σε ένιστικές αυθαίρετες ενέργειες. Αντίθετα, από τη στιγμή που θα θεωρήσει ότι οί δυνάμεις του το επιτρέπουν, τότε ο άλλος βαπτίζεται ως έχθρός, άρα και απειλή, γεγονός που “επιτρέπει”, αν όχι “επιβάλλει”, την εξόντωσή του για λόγους που αφορούν στην απαραίτητη αρχή της αυτοσυντήρησης.

Συμπεράσματα

Η υιοθέτηση της αντίληψης, ότι σε κάθε δυϊστικό σύστημα, ή πάλη μεταξύ των δυο είναι αναπόφευκτη, σημαίνει ότι εγκαταλείφθηκε ή αρχαία φιλοσοφική προσέγγιση, περί της συνεργασίας των δυο. Επομένως, αυτή ακριβώς ή αποδοχή της μανιχαϊκής αντίληψης περί του καλού και του κακού, πρέπει να θεωρηθεί ως ή αίτία των συγκρούσεων.

Είναι προφανές, ότι ή αίσθηση της ισχύος, σε μία ανταγωνιστική κοινωνία, οδηγεί στην υιοθέτηση της αντίληψης, ότι το δίκαιο βρίσκεται με το μέρος του ισχυρού¹⁴. Ο λόγος εστιάζεται στο γεγονός ότι αυτός αντι-

14. Ο Rousseau υποστηρίζει σχετικά ότι οί πολιτικοί νόμοι αποτελούν επινόηση των

ΕΝΙΣΤΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΣΕ ΔΥΪΣΤΙΚΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΣΧΗΜΑΤΑ

λαμβάνεται, ὅτι ὑποκαθιστᾶ τὸ ρόλο τῆς ἐνεργοῦς ἀρχῆς, ἡ ὁποία μὲ αὐτὴ τὴν ἐκδοχὴ ἔχει καὶ τὴ μεγαλύτερη δύναμη. Συνάγεται λοιπὸν ἐκ τοῦ ἀντιθέτου, ὅτι ἡ ἀπολάκτιση τῆς διάκρισης κάποιου ὡς καλοῦ καὶ ἄλλου ὡς κακοῦ, μπορεῖ νὰ ἀποτρέψει συγκρούσεις καὶ νὰ ὀδηγήσει στὴν ἰδανικὴ διαβίωση. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ ἀποκτᾶ ἀκόμη μεγαλύτερη ἀξία, ὅταν ἡ ἀναφορὰ γίνεται στὸ διεθνὲς ἐπίπεδο. Καὶ τοῦτο ἐπειδὴ στὸ ἐσωτερικὸ τῶν προηγμένων κρατῶν, ὁ ἀνταγωνισμὸς μεγάλων ὁμάδων σταματᾶ στὴν ἐκλογικὴ ἀντιπαράθεση, ἐνῶ στίς σχέσεις μεταξὺ κρατῶν, ὁ ἀνταγωνισμὸς ἀρχίζει ἀπὸ τὰ σύνορά τους. Ἐξ αἰτίας αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς συμπεριφορᾶς, ἡ ἀνάγκη συνεργασίας προβάλλεται ὡς ἐξαιρετικὰ ἀπαιτητικὸ ἐγχείρημα. Εἶναι μάλιστα τόσο σημαντικὴ, ὥστε διαχρονικά, ἀποτελεῖ ζητούμενο ἀγαθό.

Γ. Ν. ΠΟΛΙΤΗΣ
(Ἀθῆναι)

MONISTIC ATTITUDE IN DUALISTIC SOCIAL PATTERNS

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Abstract

ΑΘΗΝΑΝ

It has been argued that the existence of any dualistic system leads necessarily to a condition of conflict. This paper supports that this notion is false. In contrast, conflict in a system of dualism is the imperative result only in the case that one of the two poles of dualism recognizes the other as an enemy and aims to dominate it following a clearly henistic approach. This paper investigates such approaches into three different types of social schemes, namely, families, cities and states.

George N. POLITIS

ἰσχυρῶν, μὲ σκοπὸ τὴ νομιμοποίηση τῆς πηγῆς τῆς ἰσχύος τους, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴ συσσώρευση ἰδιοκτησίας. Πβ. J.-J. ROUSSEAU, Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes, 1755, στὸ *Œuvres Complètes de Jean-Jacques Rousseau*, τ. 3 Paris, 1964, σσ. 174-184.

